

Η κρίση της πολιτικής και η αναβάθμιση του πολιτικού στην Ελλάδα σήμερα*

Πανταζής Τερλεξής**

Πριν μιλήσουμε για την κρίση της πολιτικής, καλό θα είναι να ορίσουμε την πολιτική, με την έννοια που θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο αυτό στη συζήτησή μας. Δεν θα δώσουμε στην πολιτική μόνο ή κυρίως την έννοια της ηγεμονίας, του καταναγκασμού και της εκμετάλλευσης. Όλ' αυτά βέβαια είναι πολιτική. Είναι όμως η μια της μόνο όψη. Είναι μια απαισιόδοξη σημασιόδοτηση της κοινωνικής οργάνωσης και της ανθρώπινης κοινωνικότητας γενικότερα. Είναι η πλευρά που φράζει επικίνδυνα στο υποκείμενο τις διεξόδους κι απομακρύνει από την ομάδα τις προοπτικές για συλλογική δράση.

Πολιτική μ' αυτή την έννοια είναι ο «πόλεμος των πάντων κατά πάντων» του Hobbes, με μακιαβελικές προδιαγραφές νικητών και νικημένων. Μαξόφρονες διανοητές κι αριστερόφρονες ακτιβιστές, όπως ριζοσπάστες φιλελεύθεροι κι αστοί πλουραλιστές, έχουν κατά καιρούς αποδεχτεί την άποψη του Carl Schmitt, που θεωρεί τη διαίρεση της ανθρώπινης φυλής σε εχθρούς και φίλους, σαν την πλέον φυσική συνθήκη ζωής. Απ' αυτό ίσως προκύπτει κι ο τυραννικός τους ρεαλισμός, που βλέπει την πολιτική, τότε σαν διαδικασία βίαιης καταστολής, στα χέρια ενός προεξάρ-

---

* Διάλεξη που έγινε στις 25 Φεβρουαρίου 1991, στα πλαίσια μεταπτυχιακών σεμιναρίων της κατεύθυνσης Κοινωνιολογίας του Τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης.

** Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

χοντος εκμεταλλευτικού κατεστημένου, και τότε σαν διαδικασία διαχείρισης στα χέρια μιας δυναμικής και πρωτοπόρας ηγετικής ομάδας, αντίστοιχα.

Σ' ότι ακολουθεί, υιοθετούμε μια περισσότερο αριστοτελική προσέγγιση του πολιτικού φαινομένου. Μ' αυτή την έννοια τονίζεται ότι πολιτική είναι υπόθεση ολόκληρης της πόλης. Δεν πρόκειται δηλαδή για μονομερή διευθέτηση διαφορών, από ανεξέλεγκτους ή ανεξάρτητους κοινωνικούς μηχανισμούς, σε βάρος της κοινωνίας των ιδιωτών. Η πολιτική προδικάζει κι όταν ακόμη δεν εξασφαλίζει, τη δυνατότητα του κάθε ιδιώτη/μέλους της οργανωμένης κοινωνίας για παρέμβαση. Είναι διαδικασία και μεθόδευση για την κάλυψη της βαθύτερης επικοινωνιακής και ταυτόχρονα οργανωτικής ανάγκης των ανθρώπων. Είναι γενικότερα ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζονται, αξιολογούνται και δίνονται λύσεις (ή δεν δίνονται) στα προβλήματα της ανθρώπινης κοινωνίας.

Ο ρόλος της πολιτικής, όπως κι αυτός της Δικαιοσύνης ή του Νόμου, της Ηθικής ή του Εθίμου, είναι συνεπώς κατ' ανάγκη κανονιστικός, αλλά συγχρόνως και χειραφετητικός. Περιοριστικός μαζί κι απελευθερωτικός. Καταναγκαστικός και συναινετικός. Ετεροβουλία μαζί και αυτεξουσία. Αποξένωση και κοινωνικότητα. Πάνω απ' όλα όμως είναι διαδικασία διακανονισμού και διευθέτησης, με χωρίς πάντα θέβαιους νικητές και νικημένους στην κοινωνική διαμάχη.

Μόνο μέσα σ' αυτά τα διευρυμένα όρια μιας συγκρατημένα αισιόδοξης προοπτικής για κοινωνική συμβίωση, είναι δυνατόν να διακρίνουμε τις διαμορφούμενες τάσεις και να αξιολογήσουμε τις εμφανιζόμενες προκλήσεις της δεκαετίας του '90. Μόνο μ' αυτή τη προοπτική είναι δυνατόν να έχει νόημα το οποιοδήποτε κάλεσμα για ένταξη ή ανανεωτική επανεργοποίηση του πολίτη στην προσπάθεια για εκσυγχρονισμό και ειρηνική συμβίωση.

Τα βασικά λοιπόν ερωτήματα που θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σ' ότι ακολουθεί είναι: υπάρχουν μέσα σ' αυτά τα πλαίσια των περιορισμών και των δυνατοτήτων, ενδείξεις για μια εναλλακτική πολιτική αυτή τη στιγμή στη χώρα μας; Υπάρχουν τρόποι συνειδητοποίησης αυτής της δυνατότητας και περιθώρια κοινωνικής δράσης, ανάμεσα στα πλατιά στρώματα του λαού, πέρα από την κυρίαρχη πολιτική σύμβαση, που φαίνεται αυτή τη στιγμή να εξουσιάζει την πολιτική ζωή του τόπου;

Για μια «περεστρόικα» από τα κάτω

Αλλά πριν μπούμε στις λεπτομέρειες των απαντήσεων σ' αυτά τα ερωτήματα, ας δώσουμε το στίγμα της τοποθέτησής μας, με τη μορφή μιας θυμικής επιταγής. Είναι καιρός πια η λαϊκή διαμαρτυρία και η κοινωνική κριτική, έστω και μέσα στις συνθήκες και στα θεσμοθετημένα περιθώρια του πολιτικού μας συστήματος (που από πολλούς θεωρούνται ασφυκτικά ή ακόμη και παράλογα), να καταστεί αποφασιστικός παράγοντας αλλαγών και πολιτικών εξελίξεων. Μόνο αν συμβεί κάτι τέτοιο θα ήταν ίσως δυνατόν να υπάρξει μια έστω και μερική δικαιολόγηση για ένα σύστημα, που όλο και πιο έντονα αμφισβητείται απ' όλο και πιο πολλούς, για τον έντεχνο και συνεχώς διευρυνόμενο αποκλεισμό του κοινού πολίτη από τα κέντρα αποφάσεων άμεσης προτεραιότητας, για το παρόν και το μέλλον του.

Μια τέτοια λαϊκή παρέμβαση, ένα είδος περεστρόϊκας από τα κάτω, θα ήταν δυνατόν ν' αρχίσει εξωσυμβατικά κι αυθόρμητα, για μικρά και καθημερινά ζητήματα. Μέχρι τώρα αποδείχτηκε πως οι μεγαλόσχημες υποσχέσεις για ποιοτικές αλλαγές και δομικές ανακατατάξεις, που τόσο απλόχερα μοιράζουν οι εκάστοτε ηγεσίες των πολιτικών μας σχηματισμών, δεν φαίνεται να ικανοποιούν, ούτε και τις πιο στοιχειώδεις προσδοκίες του σύγχρονου πολίτη. Το ίδιο απογοητευτικές αποδεικνύονται στο ιδεολογικό επίπεδο και οι απόπειρες των λεγόμενων «Υψηλετών Θεωριών», με τη μορφή επεξηγηματικών κι αναμορφωτικών προτάσεων. Οι «μεγάλες αφηγήσεις», που κατά καιρούς κατασκευάζονται στα εργαστήρια των κοινωνικών επιστημών, φαίνεται να έχουν πεθάνει. Το ίδιο και τα σωτηριακά κοινωνικά συστήματα, που ενώ φυτρώνουν στις καρδιές των επαναστατών και στα στήθια των ονειροπόλων, καταλήγουν στα συρτάρια των τεχνοκρατών και στους φακέλλους της γραφειοκρατίας.

Η κοινωνική λοιπόν παρέμβαση στην οποία αναφερόμαστε εδώ, θα μπορούσε να εμφανιστεί ως *διαπολιτική* απόφαση και ταυτόχρονα ως *εξωκομματική* συνθήκη για δράση. Μια τέτοια απόφαση και δράση θα ξεκινούσε από τη διάχυτη και επικίνδυνη υποβόσκουσα λαϊκή δυσφορία, ενάντια σ' ένα αλλοτριωτικό παιχνίδι που φαίνεται να παίζεται για πολύ καιρό τώρα, σε επίπεδο ηγεσιών και πολιτικού προσωπικού, ερήμην του εργαζόμενου ανθρώπου και του κοινού ψηφοφόρου.

Κομματικές αντιπαραθέσεις και θεσμοθετημένες εκλογικές

ανάμετρήσεις, καθώς κι ό,τι αυτές συνεπάγονται, παρέχουν βέβαια την ευκαιρία για συμπεριφορά και δράση, που καταγράφουν, άλλοτε πιστά και άλλοτε όχι και τόσο πιστά, πολιτικές προτιμήσεις και κοινωνικές αλλαγές μιας μεγάλης μερίδας του εκλογικού σώματος. Αυτό όμως δεν είναι αρκετό. Όπως δείχνουν τα πράγματα κάθε άλλο παρά ριζικές αλλαγές, που να ανταποκρίνονται στις άμεσες κοινωνικές ανάγκες, μπορεί να επιφέρουν τέτοιου είδους τυπικά ελεγχόμενες πολιτικές ενέργειες. Η συμβατική πολιτική –ή μάλλον το καχέκτυπο της τυπικής της έκφρασης, όπως εμφανίζεται τα τελευταία χρόνια στη χώρα μας– εξακολουθεί να παίζει διαχειριστικό απλώς ρόλο, σε βάρος της ελεύθερης βούλησης του κοινού πολίτη. Μια τέτοια παρέμβαση του πολιτικού (στην καλύτερη περίπτωση *διαμεσολαβητική* και στη χειρότερη *χειραφετική*), μόνο αδιέξοδα και φαύλους κύκλους συσσωρεύει σε κάθε εκσυγχρονιστική προσπάθεια, όπως πολλοί είχαμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια διακυβέρνησης της χώρας.

Η *κομματική ηγεμονία* (ας μη μιλάμε πια μόνο για «άρχουσα τάξη») που εξουσιάζει την ελληνική πολιτική σκηνή, με την παραδοσιακή και αυστηρά αυταρχική της δόμηση, εξακολουθεί να τρέφεται από την παραπλανητική, μέχρι απαράδεκτα κυνική ή κι αδιάφορη συμπεριφορά του κομματικά εγκλωβισμένου ψηφοφόρου. Η άκριτη κομματική πειθαρχία των στελεχών, η μονοπώληση του πολιτικού παιχνιδιού από γραφειοκρατικούς μηχανισμούς εξουσίας και η προκλητική στάση των χαρισματικών ηγεσιών, συνεχίζουν να παραχαράσσουν τους θεσμούς της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, ακόμη και στην πρόθεσή τους. Εξακολουθούν να παραμορφώνουν την πολυφωνική συγκρότηση της πολιτικής οργάνωσης, πάνω στην οποία υποτίθεται ότι στηρίζεται. Το πολιτικό σύστημα μ' αυτό τον τρόπο, (στην ουσία το *κυρίαρχο πολιτικό προσωπικό*), δεν φαίνεται να είναι σε θέση να εκμεταλλεύεται από μόνο του όλες τις πιθανές ευκαιρίες για αυτόνομη εξέλιξη και ανάπτυξη, όπως τουλάχιστον διακηρύσσουν ή ευελπιστούν αυτοί που το υποστηρίζουν ή το υπηρετούν.

Και για να το πούμε λιγότερα κομψά: ενώ συσσωρεύονται όλα τα δεινά μιας παραφθαρμένης καπιταλιστικής οργάνωσης, τα μη προνομιούχα κοινωνικά στρώματα και περιφερειακές ομάδες δεν φαίνεται να απολαμβάνουν, ούτε καν στοιχειωδώς, πολλά από τα πολυδιαφημιζόμενα αγαθά (υλικά και πνευματικά) της αστικής δημοκρατίας και του σύγχρονου *προνοιακού κράτους*.

Η διάσπαση της πολιτικής

Στη χώρα μας αυτή την ώρα ωστόσο, όλα δείχνουν πως και στην περιφέρεια αυτή του μητροπολιτικού καπιταλισμού, έχουμε φτάσει σ' ένα οριακό σημείο αμφισβήτησης των νομιμοποιητικών και αναπτυξιακών μηχανισμών του αστικού κράτους. Τα όρια ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό, βασική συνθήκη της αστικής κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης, έχουν επικίνδυνα διασαλευτεί. Οι συμβατικές μορφές της πολιτικής –και στο επίπεδο της ιδεολογίας και στο επίπεδο της υλικότητάς τους– αρχίζουν εμφανώς ν' αλλοιώνονται. Έντονες είναι παντού οι ενδείξεις και απανωτά τα μηνύματα από διαφορετικές κατευθύνσεις, που δείχνουν πως αυτή την ώρα διαμορφώνονται και στη χώρα μας οι προϋποθέσεις για μια διαφορετική αντίληψη της κοινωνικής οργάνωσης και μια εναλλακτική πολιτική ηθική που να την εκφράζει. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν:

- Οι διστακτικές αλλά σ' όλους εμφανείς ανακατατάξεις στο πιο ζωντανό κομμάτι της αριστεράς.
- Ο πολιτικός αναχωρητισμός ή ακόμη κι η αποξένωση μιας αξιόλογης μερίδας διανοητών.
- Η αυξανόμενη ανένταχτη διαμαρτυρία του φοιτητικού χώρου.
- Η προοδευτική αύξηση των λευκών και άκυρων ψηφοδελτίων στις βουλευτικές εκλογές.
- Τα συμπτώματα ανυπακοής συνδικαλιστικών οργανώσεων, βάσεις στα κομματικά επιτελεία κορυφής.
- Ο πολλαπλασιασμός των άτυπων ομάδων και των «παραπολιτικών» ή οργανωμένων κινημάτων διαμαρτυρίας.
- Η διάσπαση του κρατικού κλοιού πληροφόρησης από δεκάδες ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς και ιδιωτικά μέσα ενημέρωσης.
- Η διαμόρφωση και ισχυροποίηση τοπικών οικονομικών συμφερόντων και η άμεση εξάρτηση πολλών «ελληνικών» επιχειρήσεων από ξένα ιδιωτικά συμφέροντα και κέντρα επιχειρησιακών αποφάσεων.
- Η σχετική ενδυνάμωση των φορέων τοπικής αυτοδιοίκησης.
- Οι άμεσες ή έμμεσες παρεμβάσεις φορέων και οργάνων της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, πέρα από κρατικές-εθνικές μεσολαβήσεις.

Αυτά είναι μερικά από τα αισιόδοξα έως ανησυχητικά σημάδια, που οδηγούν ή μπορεί να οδηγήσουν στη διαμόρφωση μιας νέας (εναλλακτικής) πολιτικής πραγματικότητας. Είναι σημάδια

που αμφισβητούν υποδόρια, αν δεν καταδικάζουν ανοικτά, τη νομιμότητα πολλών από τους συμβατικούς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων και ελέγχου του συστήματος. Εκφράζουν, με τον τρόπο τους, την απαίτηση για ένα νέο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης, με ανθεκτικότερες τις βάσεις του ορθολογισμού και της ηθικής του, για μια πολιτική ούτε αναγκαστικά προέκταση του *ώριμου καπιταλισμού*, ούτε αναπόφευκτα απομίμηση του *τριτοδρομικού σοσιαλισμού*.

Η νέα πολιτική μ' άλλα λόγια, καταγράφεται όχι απλώς σαν απαίτηση, γενικά και αόριστα, για τη διατήρηση λεπτών ισορροπιών ανάμεσα στην εκτελεστική και νομοθετική εξουσία, την δημιουργία πολιτικών κομμάτων με περισσότερη δημοκρατική συγκρότηση ή για τον περιορισμό της κρατικής παρέμβασης, με την έννοια της μείωσης του συμβατικού ρόλου των οργάνων του κράτους πάνω στην κοινωνία των ιδιωτών, ή ακόμη για τη μείωση του δημοσίου τομέα σε όφελος του ιδιωτικού ή κι αντίστροφα. Παρόμοια αιτήματα δεν έπαψαν ποτέ να βρίσκονται στην ημερήσια διάταξη των κατά καιρούς προοδευτικών ή ριζοσπαστικών δυνάμεων στην χώρα μας, κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια. Τις περισσότερες όμως φορές παρόμοιες προτάσεις ή επιδιώξεις σκόπευαν ή κατέληγαν, είτε στην καλύτερη διαχείριση του υπάρχοντος συστήματος, είτε στην ανατροπή των διαχειριστών και την αντικατάστασή τους από άλλους, συχνά όχι καλύτερους από τους ανατραπέντες.

Σήμερα, υπάρχουν παντού διάχυτα σημάδια, που δείχνουν πως αυτή τη φορά πρόκειται για κάτι πολύ βαθύτερο, αν κι όχι οπωσδήποτε για κάτι μονιμότερο. Ύστερα από τις πρωτοφανείς μεταλλαγές σε επίπεδο πολιτικής οργάνωσης και κοινωνικής αντίληψης, που επήρεασαν τη σκέψη και τη συμπεριφορά μιας μεγάλης μερίδας πολιτών από την μεταπολίτευση κι εδώ, καθώς και μετά τη λαίλαπα των γεγονότων στις κοινωνίες και τα πολιτικά συστήματα του λεγομένου «υπαρκτού σοσιαλισμού» που ακολούθησαν, αρχίζει να κυριαρχεί μια καινούργια αντίληψη για το παρόν και το μέλλον του ανθρώπου. Κι αυτή τη φορά μέσα σε ασύγκριτα ευνοϊκότερες συνθήκες, για ολόκληρη την ανθρωπότητα, παρά τα φαινομενικά αξεπέραστα εμπόδια προς αυτή την κατεύθυνση.

Η νέα πολιτική εμφανίζεται σήμερα ως αίτημα *κοινωνικό*, με την έννοια της αμφισβήτησης της νομιμότητας και σκοπιμότητας του κυρίαρχου συστήματος αρχών και αξιών, που ευθύνονται για τη σημερινή κοινωνική διαστρωμάτωση, η οποία έντονα διαχωρίζει τους ανθρώπους σε προνομιούχους και μη προνομιούχους.

Εμφανίζεται ως αίτημα *οικονομικό*, με την έννοια της απόρριψης του υφισταμένου συστήματος καταμερισμού εργασίας, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Εμφανίζεται ως αίτημα *πολιτικό*, με την έννοια της απόρριψης του διαμεσολαθητικού ρόλου μιας κάστας επαγγελματιών της πολιτικής κι ενός στεγνού γραφειοκρατικού μηχανισμού, που διαχωρίζει έντονα και εντελώς αυθαίρετα το σώμα των πολιτών σε διευθύνοντες και διευθυνόμενους. Τέλος, εμφανίζεται ως *προσωπική αγανάκτηση* ενάντια στις αλλοτριωτικές και προσωπικά ανεξέλεγκτες συνθήκες, μέσα στις οποίες είναι αναγκασμένο το άτομο να ζει, χωρίς να έχει την αίσθηση πως μπορεί να κάνει και πολλά πράγματα για ν' αντισταθεί σε καταστάσεις που του επιβάλλονται.

Στο πολιτικό επίπεδο, για να σταθούμε στο χώρο της συζήτησής μας, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι, η σημασία των χαρακτηριστικών ηγεσιών και των προσωπικών κομμάτων, καθώς και της ιδεολογικής πόλωσης και των πελατειακών σχέσεων, που όλ' αυτά συνεπάγονται, είναι βασικά στοιχεία κι αποφασιστικοί παράγοντες, γι' αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «παλιά πολιτική». Η ιδεολογική συνοχή, η κομματική γραμμή και η αυστηρά γραφειοκρατική ιεράρχηση κάθε πολιτικού οργανισμού, είναι λειτουργικά κατάλοιπα της παλιάς συνταγματικής τάξης, πρακτικές πολιτικές συνταγές, που δεν είναι καθόλου ανεύθυνες για την στρεβλή ανάπτυξη της αστικού τύπου δημοκρατίας.

Το ίδιο συμβαίνει και με τα φαινόμενα της αυθαίρετης διαγραφής στελεχών από τις κομματικές οργανώσεις, τον αποκλεισμό βουλευτών από κοινοβουλευτικές επιτροπές και κυβερνητικές θέσεις, αποτέλεσμα «αδελφικών μαχαιρωμάτων» κατά τα κοινώς λεγόμενα, ανάμεσα σε «ομοϊδεάτες» και «συντρόφους», με αφορμή απλώς διαφορετικές απόψεις ή αντίθετες τοποθετήσεις απ' αυτές των κομματικών αρχηγών και των επίσημων επιτελών του κόμματος. Όλ' αυτά αποτελούν κατάλοιπα παρωχημένων *αυλικών καθεστώτων*. Είναι τα κυβερνητικά σχήματα, το ήθος και οι διαδικασίες με τα οποία ανδρώθηκαν οι πολιτικές ηγεσίες και κυριάρχησαν τα πολιτικά μορφώματα, που στην ουσία καταργούσαν κάθε έννοια αυτόνομης πολιτικής ανάπτυξης και αυθόρμητης κοινωνικής σκέψης.

Στη νέα πολιτική, όπως μαρτυρούν όλα τα μηνύματα που εκπέμπονται από ποικίλες κοινωνικές διαδικασίες, αντιλήψεις, σχέσεις και κινήματα (ανάμεσά τους οικολόγοι, ειρηνιστές, φεμινιστές/φεμινίστριες, συντακτικές επιτροπές περιοδικών κοινωνικού προβληματισμού, οργανώσεις προστασίας καταναλωτών ή αυτοάμυνας κτλ.), η ευθύνη και η δυνατότητα για αλλαγή και εκ-

συγχρονισμό φαίνεται να μετατίθεται από τον «επαγγελματία πολιτικό» (θεσμιμένο, παραδοσιακό) στον «ερασιτέχνη πολίτη» (αυθόρμητο, συνειδησιακό).

Αμφισβητείται, λεκτικά και πρακτικά, συνταγματικά ή τρομοκρατικά, ο διαμεσολαθητικός ρόλος της συμβατικής πολιτικής οργάνωσης και της *τυπικής ηγεμόνευσης*. Όχι ακόμα σαν συγκροτημένο πρόγραμμα αλλά πάντως σαν μερικά εκφρασμένη διάθεση. Προωθείται η αυτόνομη, αλλά συνειδησιακά αυτόνομη παρέμβαση του πολίτη. Κι αν τέτοιου είδους εκδηλώσεις είναι οπωσδήποτε ακόμη περιορισμένης εμβέλειας, με συχνές ή κι επικίνδυνες παραμορφώσεις, λαϊκίστικης ή στενά συντεχνιακής υφής, δεν θα πρέπει ωστόσο να περάσουν απαρατήρητες. Δεν θα πρέπει να υποτιμηθούν, τουλάχιστον σαν πρώτες αξιολογες, αν και συχνά αδέξιες καταγραφές, μιας νέας αντίληψης πολιτικής παρέμβασης και κοινωνικής συμμετοχής. Τα πολιτικά όρια ανάμεσα στο συμβατικό και το αυθόρμητο, το τυπικό και το άτυπο (ή το παράτυπο), τη διαμεσολάβηση και την αμεσότητα, ασφαλώς δεν εξαφανίζονται. Συχνά μάλιστα περιπλέκονται επικίνδυνα. Ασφαλώς όμως μετακινούνται κι αυτή τη φορά, τουλάχιστον σαν πρόθεση αλλά εμφανώς, προς τη μεριά της κοινωνίας των ιδιωτών.

Μια τέτοια εξέλιξη, όπως αντιλαμβάνεται κανείς είναι ασφαλώς άκρως επιθυμητή. Μας βγάζει από ένα καθεστώς «απόλυτης πολιτικότητας», με την έννοια της ιδεολογικής και πολιτικής ανιδιοτέλειας. Εδώ όμως, χρειάζεται μια διευκρίνηση, γιατί αυτό ακριβώς το σημείο κάνει την εποχή και τον τόπο μας να ξεχωρίζουν από παρόμοιες παρεμβάσεις και προοπτικές άλλων τόπων και εποχών.

Ιδιωτικοποίηση του πολιτικού

Η μεταλλαγή που παρατηρείται στις μέρες μας, δεν οδηγεί στον περιορισμό, αλλά αντίθετα στη διάχυση του πολιτικού στο κοινωνικό. Ακόμη οδηγεί στη μετατόπιση του πολιτικού από ένα μακροεπίπεδο σε ένα μικροεπίπεδο και από μια «σκληρή» πολιτική σε μια «ήπια». Αυτό με κανένα τρόπο δεν σημαίνει το «τέλος των ιδεολογιών» (Bell) ή το «τέλος της ιστορίας» (Fukuyama), όπως θα μπορούσαν ίσως μερικοί να ισχυριστούν. Απλώς σημαίνει ότι αξιωματικός φορέας κοινωνικού μετασχηματισμού δεν θεωρείται ή δεν αναμένεται πια να είναι η θεσμιμένη συλλογική πολιτικότητα με τη

μορφή της *πολιτικής γραφειοκρατίας*, της *κορπορατίστικης οργάνωσης*, ή του *άκρατου κρατισμού*. Ούτε η πολιτική ιδεολογία μπορεί σήμερα πια από μόνη της να θεωρείται ασφαλής καθοδηγητική αρχή εκσυγχρονισμού και ανάπτυξης. Κινητήριοι προωθητική δύναμη, αναδεικνύεται η αυθόρμητη κι αποφασιστική υποκειμενικότητα, με τη μορφή της (πολιτικά) ανέντακτης αλλά (ιδιοτυπικά) συνειδητής παρέμβασης.

Η νέα πολιτική είναι αντιλενινιστική, γιατί αμφισβητεί την πρωτοκαθεδρία της κομματικής οργάνωσης. Αντιπαράκειται στη συνακόλουθη κομματική χειραφέτηση και γραφειοκρατική διαπαιδαγώγηση. Και οι δυο αυτές συνθήκες προάγουν την πολιτική απολυτότητα, που οδηγεί κατευθείαν κι ασφαλώς σε καθεστώτα *κραταιού κρατισμού*. Αντικείμενο και υποκείμενο κοινωνικού μετασχηματισμού, ανακηρύσσεται το ανεξάρτητο, συνειδητοποιημένο άτομο. Μόνο ένα άτομο με τέτοια σύνθεση και πληρότητα μπορεί να θέτει ελεύθερα σκοπούς και να τους κατακτά με τρόπο σχετικά αυτόνομο, όχι δηλαδή οπωσδήποτε σαν μέλος κάποιας γραφειοκρατικής οργάνωσης ή με την καθοδήγηση κάποιας ανώτερης αρχής, που ενεργεί για λογαριασμό του.

Αυτή η *ιδιωτικοποίηση της πολιτικής*, δεν οδηγεί ωστόσο στη συρρίκνωση αυτού που συνήθως ονομάζουμε «δημόσια ζωή». Δεν καταλήγει στον περιορισμό του πολιτικού. Αντίθετα οδηγεί στην κοινωνικοποίησή του, μέσα από την αυτοσυνειδηση και αυτονομία των φορέων του. Αυτή είναι βασικά η έννοια της νέας πολιτικής, της «μεταπολιτικής», για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία του σειρμού. Πρόκειται για διαδικασία που στο χώρο των πολιτικών δομών παίρνει τη μορφή της μεταδόμησης βασικών θεσμών και σχέσεων της αστικής δημοκρατίας. Η πολιτική μ' αυτή την έννοια γίνεται λιγότερο «υπερδομική» (με τη μαρξιστική έννοια του όρου), άμεσα δηλαδή εξαρτημένα από τη βάση. Γίνεται περισσότερο «σχετικά αυτόνομη», (με την πουλαντζιανή έννοια του όρου).

Η μεταπολιτική, μ' αυτή την έννοια, ανοσιοποιεί τον πολίτη/ψηφοφόρο και τον απομακρύνει από εστίες απόλυτης ή μοναδικής αλήθειας. Η πολικεντρικότητα των στόχων, η πολυσυλλεκτικότητα των ρόλων και η πολυμορφία των εκφραστικών μέσων, διασπούν και κατακερματίζουν τις κοινωνικές συλλογικότητες. Η μαζική, βιομηχανική κοινωνία του καιρού μας, μ' άλλα λόγια, φέρνει μέσα της –έστω και με τη μορφή της δυνατότητας– την εξατομίκευση της γνώσης, της πληροφόρησης και της έκφρασης και μ' αυτό τον τρόπο, τη διάσπαση της *κοινωνικής ύλης* σε άπειρα στοιχεία. Η οργάνωση και η διεύθυνση μετατρέπεται έτσι σ' ένα

είδος *μεγαλοπολιτικής*, με πολλαπλές φυγόκεντρες δυνάμεις προς τοπικές συντεχνιακές, αλλά συγχρόνως και προσωπικές, ιδιοτυπικές κατευθύνσεις. Νοηματικά και πρακτικά αυτό βοηθάει την αποστοίχιση της παλιάς οργάνωσης και τη δημιουργία καινούργιων ισορροπιών.

Από μια πρακτική σκοπιά η νέα πολιτική περνάει μέσα από την παραφθορά των κριτηρίων και τη σύγχυση των ορίων ανάμεσα στη «δεξιά» και την «αριστερά», το αστικοποιημένο προλεταριάτο και τον προλεταριοποιημένο μισθωτό, την παραδοσιακή εργατική τάξη και τα νέα μισθωτά στρώματα. Η ταξική παραφθορά των κοινωνικών αγώνων και η εκτεταμένη επιμιξία των οικονομικών συμφερόντων, έχουν επίσης διασταυρώσει τα όρια ανάμεσα στο «συντηρητισμό» και την «προοδευτικότητα». Η προνοιακή διείδυση του κράτους στην κοινωνία των πολιτών και η παράλληλη εξάρτηση ευρέων στρωμάτων εργαζομένων από την κρατική επιχείρηση και το δημόσιο, έχουν επιφέρει σοβαρές μεταλλαγές στις παραδοσιακές δομές εξάρτησης και ταυτόχρονα στη σύγχρονη οργάνωση της κοινωνικής αντίδρασης.

Πολιτική της συναίνεσης

Οι θεσμικές μετατοπίσεις, οι νομοθετικές ρυθμίσεις και οι δομικές ανακατατάξεις για την επίτευξη νέων κοινωνικών ισορροπιών, όπως όλοι μας γνωρίζουμε, έρχονται ή επιβάλλονται συνήθως καθυστερημένα και όχι πάντα στις σωστές τους δόσεις. Τα παραδείγματα τέτοιων αργοπορημένων και ασύμμετρων δομοειτουργικών προσαρμογών στις καινούργιες συνθήκες, είναι στην περίπτωση του πολιτικού μας συστήματος και πολλά και καίρια. Ας αναφερθούμε χαρακτηριστικά στην αναγνώριση της εθνικής αντίστασης, στα κατά καιρούς σταθεροποιητικά μέτρα της οικονομίας, στις πολεοδομικές ρυθμίσεις, στα δάνεια του εξωτερικού, στην οικολογική νομοθεσία ή στη σύνδεσή μας με την ΕΟΚ. Συνεπώς, τα κενά των συναινετικών διαδικασιών, ακόμη και όταν υπάρχουν οι προθέσεις και τα μέσα για προσαρμογές και προσεγγίσεις, που συνήθως δεν υπάρχουν, είναι εμφανή και μεγάλα. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, η πολιτική που επικρατεί στηρίζεται στη διάκριση φίλου-εχθρού.

Η νέα πολιτική είναι κυρίως μεθόδευση νέων συναινετικών προσεγγίσεων στο χώρο ιδιαίτερα της *δημόσιας πολιτικής*, μ' όλα όσα συνεπάγεται μια τέτοια κοινωνική διαδικασία. Αυτό ασφαλώς

δεν υπονοεί την εξαφάνιση των ταξικών ή κοινωνικών αντιπαράθεσεων. Αντίθετα, αναβαθμίζει την αντιπαράθεση, με την έννοια ότι αποβλέπει στην επίλυσή της σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο διαλόγου και σύνθεσης. Ούτε η απόλυτη *δημοσιοποίηση του πολιτικού* (γραφειοκρατικός κρατισμός) ούτε η εκτεταμένη ιδιωτικοποίηση του *κοινωνικού* (ελευθερία της αγοράς), μπορεί να οδηγήσει σε τέτοιου είδους διευθετήσεις. Ούτε η μια ούτε η άλλη παρέμβαση είναι σε θέση να δώσει απάντηση στην ηθική κρίση του καιρού μας. Ούτε το Πολίτμπουρο ούτε η Γουώλστριτ στάθηκαν μέχρι στιγμής ικανά να γεμίσουν το κενό αυτής της κρίσης.

Η νέα πολιτική δεν είναι ούτε ο Λένιν, ούτε ο Bell. Δεν είναι ούτε μαρξισμός, ούτε νεοφιλελευθερισμός. Ούτε κρατική κολλεκτίβα, ούτε επιχειρηματικός κορπορατισμός. Ούτε δημοκρατικός συγκεντρωτισμός, ούτε κοινοβουλευτικός πλουραλισμός. Δεν είναι ούτε κομμουνιστική επανάσταση, ούτε στυγνή διαχείριση της παγκόσμιας κρίσης. Και τα δύο, ως κοινωνική φιλοσοφία και ως πολιτική πρακτική, οδήγησαν και οδηγούν σε πολωτικές ή ακραίες καταστάσεις. Και τα δύο στα έσχατα όριά τους, δεν απέφυγαν την αλλοτρίωση του υποκειμένου και την αλλοίωση του αντικειμένου, με αποτέλεσμα την πόλωση της κοινωνίας.

Με μια τέτοια συναινετική προοπτική και συνεπώς με μια λιγότερο δογματική προσέγγιση των αντιθέσεων, μετατίθενται ή μεταβάλλονται και τα ερωτήματα, που μέχρι πρόσφατα κυριαρχούσαν στην κοινωνική πρακτική και την πολιτική θεωρία. Προτεραιότητα τώρα πια παίρνουν διλήμματα όπως: Πώς διαλύεται η αντίφαση ανάμεσα στο Κράτος-Πρόνοια και τις αξιωματικές αρχές του ατομικού ανταγωνισμού; Πώς συμβιβάζεται η διάσπαση του κοινωνικού ατόμου σε διακριτικούς «ρόλους», με την έννοια της ενιαίας και ολοκληρωμένης προσωπικότητας; Πώς συνδυάζονται οι βασικές αρχές του σύγχρονου (υπαρκτού, «επιστημονικού» ή ουτοπικού) σοσιαλισμού με την ελεύθερη αγορά, η εθνική ανάπτυξη με την παγκόσμια οικολογία, η αντιπροσωπευτική δημοκρατία με την άμεση και προσωπική συμμετοχή; Τα ερωτήματα σ' αυτή τη βάση ξεκινούν κατ' ανάγκη από μια πολύ πλατύτερη βάση παραδοχής, που αν δεν οδηγούν οπωσδήποτε σε συγκλίσεις, τουλάχιστον δεν τις αποκλείουν. Κι αυτή είναι η έννοια της νέας συναινετικής προοπτικής που φέρνει μέσα της η νέα πολιτική.

Για όλ' αυτά τα διλήμματα, σταθερός γνώμονας η παλιά (και συχνά παρεξηγημένη) αριστοτελική συμβουλή: «ταυτίστε το πολιτικό με το κοινωνικό». Κάτι τέτοιο στηρίζεται στην αναγνώριση ότι το κέντρο βάρους της οικονομικής δύναμης και της πολιτικής

ισχύος συνεχώς μετατοπίζεται, από το κέντρο στην περιφέρεια και από τη μεγάλη εξουσία στις μικρές εξουσίες. Πρόκειται γι' αυξημένη εγρήγορση του πολίτη απέναντι σε φαινόμενα ηγεμονίας, που περνούν μέσα από λεπτές τεχνικές και καλυμμένες μεθοδεύσεις ελέγχου, χωρίς να έχουν πάντα άμεση και εμφανή σχέση με τα συνταγματικά κατοχυρωμένα (και γι' αυτό νομιμοποιημένα) κέντρα αποφάσεων. Είναι η συνειδητοποίηση του καθημερινού ανθρώπου για τις πανταχού παρούσες δυνάμεις επιβολής και ελέγχου, με τη μορφή του ψυχιατρείου και της ψυχανάλυσης του λογοτεχνικού έργου και της μυθοπλαστικής αφήγησης, του τηλεοπτικού μηνύματος και των επικοινωνιακών μεθόδων, της επιστημονικής δεοντολογίας και του επαγγελματισμού, του έργου τέχνης και της καλλιτεχνικής έκφρασης, του τελετουργικού και της θρησκευτικότητας, της σεξουαλικής απελευθέρωσης και των οικολογικών μηνυμάτων.

Μια τέτοια σφαιρική θεώρηση της έννοιας της εξουσίας οδηγεί στην επανασύνδεση του ατόμου με την κοινωνία, όχι μόνο μέσα από τη διαδικασία της παραγωγής, όπως διακηρύσσει ο ορθόδοξος μαρξισμός, ούτε μόνο μέσα από τα κανονιστικά πλαίσια κοινωνικοποίησης του συστήματος, όπως προσπαθεί να κάνει ο φιλελευθερισμός. Η επανασύνδεση πετυχαίνεται με τον επαναπροσδιορισμό των ορίων του πολιτικού, που τώρα πια δεν αντανακλάται μόνο στο κάτοπτρο του οικονομικού, αλλά αποκτά αυτόνομη, ή σχεδόν αυτόνομη υπόσταση και σαν τέτοια διαχέεται σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής διαντίδρασης.

Το πολιτικό αυτονομείται, όχι για να διακριθεί και να αντιπαραταχθεί στο κοινωνικό, αλλά για να επενεργήσει συνθετικότερα πάνω σ' αυτό. Μ' αυτόν τον τρόπο επεκτείνεται και σε άλλα επίπεδα σχέσεων, πέρα (ή μέσα) από τις οικονομικές σχέσεις και τις παραγωγικές διαδικασίες, στο πολιτισμικό, το θρησκευτικό, της προσωπικότητας ή το συμβολικό, στο επίπεδο των δύο φύλων κτλ. Συντελείται έτσι ένα είδος συγκερασμού της «τεχνικής εξατομίκευσης» από τη μια μεριά και των «διαδικασιών ολοποίησης» για το οποίο τόσο εύγλωττα μας έχει μιλήσει ο Foucault, από την άλλη.

Στο σημείο αυτό ας επισημάνουμε ότι η μετάβαση από τη μια κατάσταση στην άλλη, δεν είναι ούτε αναγκαστικά αυτόματη, ούτε χρονικά προσδιορίσιμη. Είναι στην ουσία διαδικασία πολύδρομη και ανατρέψιμη. Κι αυτό γιατί συνδέεται με αμφίρροπες κοινωνικές δυνάμεις και αμφίδρομες συνειδησιακές διαντιδράσεις. Δεν έχει σχέση μόνο με τεχνικές χειραφέτησης και με μηχανισμούς τεχνικής συναίνεσης. Ούτε περιορίζεται στη διατύ-

πωση κάποιου αναπτυξιακού προγράμματος ή τη χάραξη κάποιας συγκεκριμένης αναπτυξιακής πολιτικής. Είναι περισσότερο ατομική αντίδραση και προσωπική θέση. Αυθορμητισμός και διάσπαση. Είναι αναθεώρηση και μετατόπιση. Μια καινούργια αντίληψη για την εξουσία. Στρέφεται ενάντια στην καταστολή και καταπίεση που ασκούν οι διοικητικοί και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους πάνω στο κοινωνικό υποκείμενο.

Παράλληλα όμως, δεν θα πρέπει να υποτιμήσουμε και τον κίνδυνο διολίσθησης της κοινωνίας σε καταστάσεις και συνθήκες οπισθοδρόμησης. «Οι περίοδοι κρίσης είναι περίοδοι μεγάλης ελευθερίας», θα πει ο Αντρέ Γκορζ. Σ' αυτή την ανεξέλεγκτη ελευθερία των κρίσεων, όλα μπορούν να συμβούν. Το ότι δημιουργούνται δηλαδή ευκαιρίες για μεταλλαγές, δεν σημαίνει ότι οπωσδήποτε θα χρησιμοποιηθούν με φρόνηση κι ορθολογισμό από τις δυνάμεις του εκσυγχρονισμού. Εθνικισμός, λαϊκισμός, ρατσισμός, σωθινισμός κι οργανωμένη τρομοκρατία είναι δυνατόν να αναπτυχθούν σαν «ιδεολογικοί ανταγωνιστές» στην «απλή και άδολη δημοκρατία», φιλελεύθερης ή άλλης μορφής. Η ιστορία είναι γεμάτη από παραδείγματα παρόμοιων ευκαιριών που έγιναν πεδία μάχης, στα οποία επικράτησαν δυνάμεις σκοταδισμού. Το αποτέλεσμα παρόμοιων κοινωνικών και πολιτικών κρίσεων μ' αυτές που περνάει σήμερα ο τόπος, δεν ήταν πάντα θετικό.

Ακόμη εδώ πρέπει να πούμε, πως δεν υπάρχουν «καθαρές» ή «απόλυτες» καταστάσεις, που να καταγράφουν επακριβώς τις δύο αυτές μορφές πολιτικής δράσης και παρέμβασης. Η μετάθεση της κυρίως πολιτικής ευθύνης από την παραδοσιακή κομματική οργάνωση στη σύγχρονη προσωπική πράξη, εμφανίζεται εντονότερη στα μεταβατικά στάδια των κοινωνικών μετασχηματισμών. Σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις είναι ο προάγγελος τέτοιων κοινωνικών μετεξελίξεων.

Επαναπροσδιορισμός του πολιτικού

Αυτές οι συνθήκες του πολιτικού για μας τους Έλληνες έχουν μια ιδιαίτερη σημασία: ενώ μας απομακρύνουν από τα ξένα (τεχνικά) κέντρα ιδεοληπτικών παραγγελμάτων, με την έννοια των ολοκληρωμένων και υψηπετών κοινωνικών προτάσεων, μας πλησιάζουν στα οικεία και τα πατρογονικά. Είναι καιρός να

διερωτηθούμε, μήπως οι απαντήσεις για την κοινωνική μας συγκρότηση και τον κοινωνικό μας μετασχηματισμό δεν βρίσκεται στα ξενόφερτα σχήματα και στις τυπικές τους παρεμβάσεις, αλλά μέσα στην ίδια την ιστορική παράδοση της κοινωνικής μας ύπαρξης. Να θέσουμε σοβαρά το ερώτημα, μήπως τα ηθικά και νοηματικά στηρίγματα της νέας πολιτικής, που αγωνιούμε αυτή τη στιγμή να εντοπίσουμε βρίσκονται στη δική μας κοινωνική και πολιτική φιλοσοφία. Μήπως για παράδειγμα, ένας συγκερασμός της *αριστοτέλειας πολιτικής φιλοσοφίας* (πολιτική=πόλη) και της διευρυμένης έννοιας της *πατερικής* –όσο ανατριχιαστικό κι αν ακούγεται αυτό σε μερικούς– κοινοτικής ιδέας (αγάπη=συναίνεση=κοινωνία), είναι στην πραγματικότητα πιο επίκαιρη και πιο αποτελεσματική απάντηση στα αλλοτριωτικά, ισοπεδωτικά συμπτώματα των γραφειοκρατικών συστημάτων της βιομηχανικής κοινωνίας.

Μέρα με τη μέρα γίνεται πιο ξεκάθαρο πως, στο χώρο τουλάχιστον των ιδεών, η εννοιολόγηση της πολιτικής και η μεθοδολόγηση της κοινωνικής καθημερινότητας, δύσκολα αντιμετωπίζεται με τη βοήθεια της ξύλινης γλώσσας του κομματικού τηλεβόα και της πολιτικής κασέτας. Η αναπαλαίωση των ιδεολογικών προτάσεων, που με τόση επιμονή επιχειρείται τώρα τελευταία στα ετήσια ή περιστασιακά συνέδρια των κομματικών οργανώσεων, από τα αναπαλαιωμένα επιτελεία τους, δεν φαίνεται να οδηγούν τη σκέψη μας σε επίπεδα εκλογικευμένης ερμηνείας της πραγματικότητας. Ούτε φαίνεται να καταλήγουν σε πρόσφορα οργανωτικά σχήματα. Είναι ολοφάνερο ότι, θεωρία και πράξη χρειάζονται ευρηματικότερες νοηματικές προσεγγίσεις, εντονότερες συμβολικές παραστάσεις και συνθετικότερες κοινωνικές δομήσεις.

Αυτό που θέλω να πω με όλα αυτά είναι: αντί να προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε όλα τα περίεργα και για πολλούς ανεξήγητα, που συμβαίνουν αυτό τον καιρό στον τόπο μας, θεωρώντας τα είτε σαν *δυσλειτουργίες* ενός κατά άλλα ανεκτού συστήματος κοινωνικής συγκρότησης και πολιτικής διακυβέρνησης, είτε απλώς σαν φαινόμενα των καιρών, χωρίς βαθύτερες επενέργειες στην κοινωνική μας εξέλιξη, θα ήταν καλύτερα ν' αρχίσουμε να διερωτώμεθα, μήπως πρόκειται για φαινόμενα πολύ μεγαλύτερης εμβέλειας. Μήπως αντί ν' αναζητούμε εξιλαστήρια θύματα σε μεμονωμένα πρόσωπα και κομματικές πολιτικές, θα έπρεπε να συζητήσουμε την αναμόρφωση του πολιτικού μας συστήματος και της φιλοσοφίας του στο σύνολό του; Μήπως άλλα είναι τα μηνύματα των καιρών κι εμείς δεν τα πιάνουμε; Μήπως

έχουμε προγραμματιστεί από συμβατικά κέντρα ελέγχου που μονοδρόμησαν τη σκέψη και αρτηριοσκήρωσαν τη στάση μας;

Πρέπει τελικά να διερωτηθούμε, μήπως ο ρόλος της πολιτικής δεν είναι (ή δεν είναι πλέον) απλά αντανakλαστικός των προβλημάτων και του επιπέδου οργάνωσης των οικονομικών στοιχείων (της αγοράς ή του κρατικού προγράμματος). Η σχέση των πραγμάτων δεν είναι τόσο μηχανιστικά μονόδρομη και περιορισμένη όσο μας εμφανίζεται. Ίσως είναι (ή έγινε) ρόλος διαθλαστικός άλλων κοινωνικών συσχετισμών και παραμέτρων, σε πείσμα και του Marx και του Keynes. Ίσως δεν είναι ούτε *τριτοδρομικός σοσιαλισμός* (ενίσχυση της κρατικής μηχανής), ούτε νεοφιλελεύθερος εκσυγχρονισμός (ενίσχυση των μηχανισμών της αγοράς). Ίσως δεν είναι «μεγάλο πρόγραμμα», αλλά τρόπος συμπεριφοράς απέναντι σε κάθε είδος θεσμημένης ή αθέσμιτης εξουσίας, μέσα από προσωπική, ενσυνείδητη αντίδραση.

Η κρίση της πολιτικής αν και εμφανίζεται στα μεγάλα μεγέθη, ωστόσο δεν αφήνει ανεπηρέαστα τα μικρά, τα καθημερινά και τα ανθρώπινα. Γι' αυτό ίσως απάντηση σ' αυτή την κρίση δεν είναι η «υψηλή πολιτική». Ίσως είναι ο κοινός, καθημερινός άνθρωπος. Έτσι απλά, διακομματικά ή και διαταξικά. Ίσως είναι η άμεση, προσωπική προοπτική για το *ξεμάγεμα της εξουσίας από τα κάτω, χωρίς ιστορικά προσδιορισμένους μονομάχους*.

